ISSN 2591-1201 LETNIK 2 • 2018 • ŠTEVILKA 1

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

DILEME

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Izdajatelj in založnik
Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva
Tivolska 42, 1000 Ljubljana

Glavni urednik
dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Uredniški odbor
ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija), dr. Igor Salmič (Slovenija)

Spletni naslov
www.scnr.si

Leto izida: 2018

Redakcija te številke je bila zaključena 25. 5. 2018.

Lektoriranje in prevod povzetkov
Megamoment, d. o. o.

Oblikovanje in prelom
Inštitut Karantanija

Tisk
Nonparel, d. o. o.

Naklada
300 izvodov

Letna naročnina
25 €

Cena posamezne številke
15 €

issn 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

LETNIK 2 • 2018 • ŠTEVILKA 1

VSEBINA

Mateja Čoh Kladnik
Dr. Milko Mikola
7

Razprave

Igor Grdina
Uveljavitev monološke strukture v slovenskem zgodovinopisju
17

Damjan Hančič
Komunistična partija in njeno delovanje na Kamniškem med drugo svetovno vojno in v prvih letih po njej
67

Milko Mikola
Mladoletni obsojenci v Sloveniji v obdobju 1945–1953
95

David Petelin
Prelom s starim in ustvarjanje nove elite
123

In memoriam

Tamara Griesser Pečar
In memoriam Anton Drobnič (1928–2018)
159

Recenzije

Renato Podbersič
Jože Mihevc, Skozi taborišča do sreče, zbirka Zapisi iz zdomstva, Mladika, Trst 2018
169

Tamara Griesser Pečar
Zdenko Roter, Pravi obraz. Neizbrisna znamenja resničnosti, Sever & Sever, Ljubljana 2017
175

R a z p r a v e

Prejeto: 6. 3. 2018
1.01 Izvirni znanstveni članek

Dr. David Petelin[1]

Prelom s starim in ustvarjanje nove elite

Izvleček

Sprememba gospodarskega in političnega sistema med vojno oziroma po njej je največja prelomnica v slovenski novejši zgodovini. Spremenila se je socialna in prebivalstvena struktura. Oblast v državi je prevzel nov revolucionarni sloj. Povsod po Jugoslaviji in tudi v Sloveniji so oblasti organizirale sodne procese. S popolno notranjepolitično zmago partije, z obračunom z meščanskim elementom, družbenimi spremembami je prišlo do zamenjave tudi v tistem delu slovenske oziroma ljubljanske socialne podobe, ki je pripadala najvišjemu sloju – t. i. elite. Meščanstvo in meščanske vrednote so bile nezaželene in postavljene na stranski tir ter sčasoma izničene. Po vojni so mnoge meščane pobili, pozaprli, številni so se izselili, druge so razlastili, nekateri so vstopili v partijo in s tem (nekateri tudi nehote) izdali meščansko tradicijo.

1 Dr. David Petelin, doktor zgodovinskih znanosti, magister upravnih znanosti, podiplomski študent prava, david.petelin@gmail.com.

KLJUČNE BESEDE: meščanstvo, družbeni razred, socializem, obračun, nacionalizacija

Abstract

The transformation of the economic and political system during or after the war is the biggest milestone in Slovenian contemporary history. The social and demographic structure changed. A new, revolutionary class seized power in the state. Trials were being organised by authorities across Yugoslavia as well as in Slovenia. The absolute victory of the Party in domestic politics, confrontation with the bourgeoisie, and social change brought transformation in the part of the Ljubljana social scheme that belonged to the highest class—the so-called elite. The bourgeoisie and its values were unwanted, set aside, and eventually eliminated. After the war, many members of the bourgeoisie were killed or imprisoned, many emigrated, others were disowned while some joined the Party and thus (sometimes unintentionally) betrayed the bourgeois tradition.

KEY WORDS: the bourgeoisie, social class, socialism, confrontation, nationalisation

Uvod

Komunistična partija Jugoslavije (KPJ) je kot glavna sila nove, revolucionarne oblasti v prvih letih po drugi svetovni vojni sprejela številne ukrepe, s katerimi je v skladu z lastno vizijo, vendar po vzoru sovjetskih izkušenj, gradila »*novo državo*« in »*novo družbo*«. Graditev »*novega*« je temeljila na rušenju »*starega*«, v središču tega pa je bilo t. i. meščanstvo[2] s svojimi pogledi na ureditev države in družbe. Komunisti so v meščanstvu videli poglavitnega razrednega in političnega sovražnika ter izdajalce iz vojnega časa, ki jih je treba kot razred uničiti, da bi se lahko ustvarila družbeno pravična država. Revolucionarna oblast je »*obračun z razrednim sovražnikom*« izvajala na način »*ekspropriacije ekspropriatorja*« oz. z razlaščevanjem meščanstva. To je pomenilo izvajanje vrste ukrepov, s katerimi je bila meščanstvu odvzeta politična, ekonomska, moralna in družbena moč. KPJ je bil kljub osvojitvi oblasti prisiljen ta cilj prikrivati, tako kot je to počel med vojno, le da je namesto narodnoosvobodilne zdaj uporabljal ljudskofrontovsko frazeologijo. Na to so vplivali notranji, še bolj pa zunanji, mednarodni razlogi. Poleg tega jugoslovanski komunisti niso niti v vojni niti po njej razlaščevali meščanstva v odkritem razrednem obračunavanju, temveč pod krinko »*boja*« proti ostankom nacifašizma. Hkrati je potekal tudi proces čiščenja družbe, iz katere so želeli izločiti sodelavce okupatorja, nasprotnike nove oblasti in nasprotnike graditve »*nove družbe*«, zasnovane na socialni pravičnosti in enakosti. Zaradi vsega tega je revolucionarna oblast na evolutiven in elastičen način v več fazah »*ekspropriirala*« meščanstvo.

2 Sodobnejši izraz za meščanstvo je buržoazija (*burgus*, francosko *bourg* pomeni grad, mesto). Ta izraz je splošno razširjen, vendar je sčasoma dobil zlasti v politični rabi slabšalni prizvok, še posebej, kadar naj bi označeval (velike) kapitaliste. Tudi izraz malomeščanstvo je pejorativna oznaka za različne, nenatančno opredeljene načine mišljenja in življenja.

Nova družba

Sprememba gospodarskega in političnega sistema med vojno oziroma po njej je največja prelomnica v zgodovini mesta Ljubljane.[3] Spremenila se je socialna in prebivalstvena struktura. Oblast v državi je prevzel nov revolucionarni sloj, ki je pred vojno izhajal s političnega in z družbenega obrobja. Povsod po Jugoslaviji in tudi Sloveniji so oblasti organizirale sodne procese. Jugoslovanske in tudi slovenske oblasti so si skušale podrediti tudi Katoliško cerkev.[4] Hkrati so si oblasti prizadevale odpraviti večstrankarski sistem, kar je bil eden od pomembnih ukrepov pri izvedbi revolucije. Tu komunisti niso imeli težkega dela, saj so stranke praktično razpadle že med vojno, komunistična partija pa se je kot voditeljica odpora močno utrdila. Njeni ljudje so nadzorovali vse pomembnejše položaje v družbi, na njeni strani pa je bila tudi močna partizanska vojska, ki je postala redna armada. Od leta 1947 dalje v Jugoslaviji dejansko ni bilo večstrankarskega sistema, čeprav ga je ustava formalno zagotavljala do sredine šestdesetih let.[5]

3 Slovenski izraz za mesto je podobno kot v poljščini in češčini nastal po nemški besedi *Stadt* (v prvotnem pomenu *Statt*, *Statte*, kraj, mesto), v drugih slovanskih jezikih pa je nastal iz oznake za utrjen kraj (grad) ali pa pod vplivom madžarskega izraza vir, *varos*. Znano je, da slovenščina v primerjavi z mnogimi drugimi jeziki (ki izhajajo iz latinskega *civis* v pomenu rimskega meščana) loči med meščanstvom in državljanstvom.

4 Božo Repe, »Podobe iz življenja Slovencev v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni«, predavanje na seminarju za profesorje zgodovine, 13. april 1999, *Zgodovina v šoli*, št. 3-4, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Ljubljana 1999 (dalje Repe, »Podobe iz življenja Slovencev v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni«), str. 18.

5 Prav tam.

Konec meščanskega razreda?

Slovensko meščanstvo je doseglo vrh v tridesetih letih 20. stoletja, tik pred drugo svetovno vojno. Socializem je v meščanstvu spoznal najhujšega razrednega sovražnika in temu primerno proti njemu tudi ukrepal. Prav tako je bilo ljubljansko meščanstvo preganjano, razlaščeno in stigmatizirano. Med drugo svetovno vojno se je meščanstvo razdelilo. En del se je vključil v boj proti komunistom in ga tudi vodil, drugi del pa je bil na strani partizanskega gibanja. Ne glede na to so bili med Titovo vladavino oboji ena glavnih tarč razrednega boja. Meščanstvo je postalo osovražen pojem in zasmehovano, njegovi pripadniki pa so bili razredni sovražniki. Z revolucionarnimi ukrepi (kot so zunajsodni poboji, sodni procesi, kadrovske čistke in nacionalizacija premoženja) je bila izvedena »*epuracija*« ljubljanskega prebivalstva, ki je predstavljala obračun z domnevnimi ali resničnimi kolaboranti in razrednimi nasprotniki.[6] Oblast je skušala z zaplembo premoženja, s preprečevanjem zasebne gospodarske dejavnosti in političnim izključevanjem uničiti meščanstvo. Meščanstvo in t. i. meščanske vrednote (lahko zapišemo tudi kvalitete) so bili najprej nezaželeni, nato postavljeni na stranski tir in sčasoma skoraj docela izničeni. Stare vrednote, tradicije in običaje so uničili do te mere, da so večinoma propadli in zamrli. Po vojni so mnoge pobili, pozaprli, številni so se izselili, druge so razlastili, nekateri so vstopili v partijo in s tem (nekateri tudi nehote) izdali meščansko tradicijo, z njo pa predvsem smisel meščanske etike, ki pomeni individualizem in liberalizem.[7] Posledice povojnega uničenja meščanstva so vidne še danes,

6 Božo Repe, »Slovenija 1945–2010, Prelomna leta, prelomni dogodki«, *Dnevnikov objektiv*, 24. 12. 2010.

7 Damjan J. Ovsec, »O meščanstvu kot zgodovinskem, etnološkem in posebej – psihološkem pojmu«, Interdisciplinarna interpretacija, *Etnolog*,

čeprav je socialistična elita začela prevzemati njegove vrednote in načine vedenja. Obdobje socializma pomeni pravzaprav konec meščanstva in njegovih vrednot. Za določene kvalitete ni bilo več institucionalne (npr. ekonomske, pravne) podpore, ki meščanstvo omogoča. To je bilo seveda specifično za vse t. i. vzhodnoevropske socialistične države, vendar z opaznimi razlikami.

Politični obračun in revolucionarni ukrepi

Konec druge svetovne vojne je prinesel obračun z nasprotniki. Poleg zunajsodno pobitih kolaborantskih vojaških enot so oblasti organizirale sodne procese, na katerih so sodili vojnim zločincem in okupatorjevim sodelavcem, ter obračun s starimi nosilci oblasti in notranjimi sovražniki. Po obračunu z ideološkimi nasprotniki in opozicijo je postala Jugoslavija enopartijska država. Komunisti so imeli v rokah vse vzvode oblasti, zato so oblikovali socialistični državni sistem in družbeno ureditev po boljševističnem pojmovanju. Svojo vlogo je partija utemeljevala z zaslugami v osvobodilnem boju in si legitimnost lastila na podlagi podpore ljudstva. KPJ si je prizadeval ustvariti novo socialistično državo po sovjetskem vzoru na osnovi pridobitev narodnoosvobodilnega boja. Volitve novembra 1945 so tako potrdile socialistični prevzem oblasti in odločitev proti ponovni uvedbi monarhije. Čeprav ustava socializma ni omenjala, je bila uzakonjena ljudska lastnina (pozneje družbena lastnina) kot temelj gospodarstva, zasebna lastnina pa omejena. Zemljiška posestva so prešla v last zadrug in kmetov. Ustava je ločila cerkev od države, na deklarativni ravni pa je vsebovala tudi

št. 4 (LV), Ljubljana 1994 (dalje Ovsec, *O meščanstvu kot zgodovinskem, etnološkem in posebej – psihološkem pojmu*).

splošne demokratične svoboščine (npr. svobodo govora, tiska, veroizpovedi itd.).

Razlastitev razlaščevalcev po komunističnem izrazoslovju pa naj bi bila šele prvi, začetni korak k »*resnični enakosti*«. Cilj komunistične partije je bil ustvariti družbo, ki ne bo več prepuščena delovanju od človeka neodvisnih družbenih zakonitosti, ki na gospodarskem področju vodijo do izkoriščanja, revščine, neenakosti, pomanjkanja, gospodarskih kriz, inflacije in superprodukcije. Za ta cilj je samo podržavljenje kapitala premalo. Že samo opredelitev pojma kapital je terjala razširitev tega pojma na podržavljenje vsega podjetništva, tudi najmanjšega in celo malega zasebnega kmetijstva, celo na podržavljenje najemnih stanovanj. Sleherno imetje kot možni vir vsaj delne neodvisnosti je bilo za državo izziv njeni vsemogočnosti. Zato je bilo za partijo nesprejemljivo, tudi če je podržavljenje zanjo pomenilo očitno gospodarsko škodo.[8]

Po opravljenih obsodbah in izgonih nemškega sovražnika se je ost obračunavanja vedno bolj usmerjala na notranje sovražnike slovenske narodnosti. Po letu 1945 je bilo državljanom premoženje odvzeto na najrazličnejše načine, predvsem pripadnikom tistih družbenih slojev, ki so za novo oblast predstavljali »*razredne sovražnike*«, kot so bili industrijski podjetniki, trgovci, obrtniki ali večji kmetje »*kulaki*« itd. Proti njim so pred civilnimi sodišči v obdobju 1945–1952 potekali številni procesi, med katerimi so bili mnogi ne samo politični, ampak tudi zrežirani. Bistvo procesov odvzemanja lastnine sta bila ustvarjanje in gradnja novega družbenega sistema, zaradi česar so njegovi akterji uporabljali revolucionarne metode. Z zaplembami in drugimi razlastitvenimi ukrepi je bil celotnemu slovenskemu gospodarstvu, še zlasti podjetništvu, prizadejan izjemno hud

8 France Bučar, *Slovenci in prihodnost*, Didakta, Radovljica 2009 (dalje Bučar, *Slovenci in prihodnost*), str. 190.

udarec, saj je bilo z njimi v celoti uničeno zasebno podjetništvo in za pol stoletja zatrta vsaka zasebna podjetniška pobuda. »*Uvedena je bila kolektivna odgovornost. Če je kako podjetje na kakršen koli način ‚sodelovalo' z okupatorjem (zadoščalo je že, da med okupacijo ni prenehalo delati), so obsodili vse lastnike in člane upravnega odbora in seveda podjetje zaplenili. Poleg podjetij so pobrali vse osebno imetje obsojencev in ga razdelili med zaslužne komuniste.*«[9] Hkrati je bil s temi razlastitvenimi ukrepi iz slovenskega gospodarstva nasilno odstranjen ravno tisti družbeni sloj, ki je bil do takrat nosilec njegovega razvoja.

Preganjanje, zapiranje in zasliševanje

Povojna komunistična oblast je na zunaj delovala pravno in celo demokratično, vendar si je manjšina zagotovila neomejeno oblast nad večino. Partija se je v imenu ljudstva postavila nad ljudstvo in si tako ustvarila pogoje za oblastništvo in nasilje.[10] Po mnenju partije je bilo takrat v državi ogromno protidržavnih elementov oziroma sovražnikov socialistične ureditve. To je narekovalo, da je takratna oblast ustanovila kazenske zavode in jih začela polniti z zanjo neprimernimi in nevarnimi ljudmi. Skrb za množično zapiranje ljudi je prevzela Ozna, aretacije pa so izvajali člani Korpusa narodne obrambe Jugoslavije (Knoja), jugoslovanske armade in narodne milice.[11] »*Ob takem nemotenem vrstenju spokojnih popoldnevov brez vznemirjanj, ki jih je prinašala vojna še pred nekaj dnevi ali tedni, tako rekoč ni bilo, vsaj ne takoj opaziti, da so nekateri izginjali iz naše vsakdanjosti.*

9 Ljubo Sirc, *Med Hitlerjem in Titom*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1992 (dalje Sirc, *Med Hitlerjem in Titom)*, str. 226.

10 http://www.scnr.si/sl/wp-content/uploads/Sledi-preteklosti-celice.pdf, 30. 1. 2018.

11 Prav tam.

Polagoma je bilo slišati tu in tam, da zapirajo. Pri nas so zaprli Čeča in menda njegovo ženo. Kam so odšli kar iznenada otroci? Andrej pa Marija in Marta, s katerimi se sicer nisem smel pogovarjati ob vrtni ograji […] Čečovo *vilo so najprej zapečatili, okrog nje so se naselili vojaki, ki so jo stražili, potem pa se je v tiste prostore, o katerih sem tolikokrat sanjal in si jih predstavljal podobne salonom na fotografijah v nemških in italijanskih pogrošnih revijah, naselil najprej en jugoslovanski general s svojim štabom, potem še eden, tudi s štabom – oba sta, ko sta se selila proč, peljala s seboj cele kamione raznih stvari, skritih pod cerado, tudi pohištva menda, čeprav sta prišla s spremstvom peš. Potem se je tja noter vselil neki ruski general, in tako prej kot pozneje je bilo videti, kako so vojaki odnašali iz hiše stvari, ki so se tam zdele nepotrebne, na knjige na primer, cela naročja knjig, da sem se sestradano oziral za njimi, ko so izginjali v poselski hiši na dvorišču. Pozneje sem izvedel, da so kurili z njimi.*«[12]

Množične aretacije so se v Ljubljani začele takoj, ko so pooblaščenci 2. odseka Ozne prišli v mesto, in sicer na podlagi seznamov, ki jih je pripravil 4. odsek Ozne za Slovenijo. »*Banko Slavijo, ki jo je Gestapo uporabljal za svoj glavni stan, je prevzela Ozna. Edina razlika je bila, da so gestapovci uporabljali samo pisarne, oznovci pa so pometali ven tudi vse stranke iz drugega krila stavbe.*«[13] Seznami za aretacije pa so se v teku akcij izkazali za dokaj neprimeren način, saj ni bilo dovolj konspirativnosti, pa tudi informacije o aretirancih so bile nezadostne. Zato so se odločili, da bodo začeli obremenilni material zbirati na podlagi lastne obveščevalne mreže, tudi s sodelovanjem odborov OF in na podlagi prijav prebivalstva. Celostna obveščevalno-policijska obdelava nasprotnika je zajemala začetni zapis na podlagi

12 Jože Hudeček, *Ulice mojega predmestja*, Karantanija, Ljubljana 2000, str. 182–184.

13 Sirc, *Med Hitlerjem in Titom*, str. 227.

pisne ali ustne informacije ali na podlagi dejanj in vedenja nasprotnika, obveščevalna obdelava je potekala z agenti, informatorji in zasledovalno službo, iskanjem podatkov iz njegove preteklosti, zbiranjem podatkov o možnem kaznivem dejanju, čemur je na podlagi zbranih dokazov sledila aretacija. Vse to je omogočilo boljši nadzor nad aretacijami. Od 15. maja do 11. junija 1945 je bilo izdanih 851 nalogov za aretacijo, naslednji mesec pa še 443 nalogov. Temeljito so bili pregledani in preiskani ustanove, uradi in stanovanja okupatorjev in domačih izdajalcev. Pri teh preiskavah je bilo pridobljeno gradivo v pomoč pri nadaljnjih akcijah. Zapiranje je potekalo po hitrem postopku, večkrat brez sodbe ali drugačne obrazložitve, večina sodnikov pa je bila brez vsakršnega znanja o sodni zakonodaji.

Zasliševanja so potekala na podlagi že med vojno sestavljenih »*seznamov sovražnikov ljudstva*«, ki so se vseskozi dopolnjevali. Število namišljenih in resničnih nasprotnikov sistema se po vojni ni zmanjšalo, ampak je naraščalo. Krog sovražnih elementov se je z domobranci, s četniki in z medvojnimi nasprotniki revolucije širil na politično opozicijo, Katoliško cerkev in predstavnike nekatoliških verskih skupnosti, na predstavnike bank, gospodarstva, nekdanje internirance iz nemških taborišč, prisilne mobilizirance v nemško vojsko, kmete, inteligenco, lastnike zemljišč, sorodnike umorjenih od partizanov in na tiste skupine, ki so se po begu iz domovine organizirale v tujini.[14] Po opravljenih zaslišanjih v preiskovalnih zaporih je Ozna zapornike z zapisniki o zaslišanju, morebitnimi zaplenjenimi arhivskimi dokumenti in obremenilnim materialom izročila pristojnim teritorialnim vojaškim sodiščem. Kazni, ki so jih doletele, so bile v glavnem večletne zaporne kazni z izgubo vseh političnih in državljanskih pravic, zaplemba premoženja,

14 http://www.scnr.si/sl/wp-content/uploads/Sledi-preteklosti-celice.pdf, *30. 1. 2018*.

obsodba na prisilno delo, delovna taborišča, izselitev oziroma izgon in smrtna kazen.[15]

Življenjske razmere v zaporih so se z naraščanjem števila zapornikov vedno bolj slabšale. Tako je Zavadlav kot zasliševalec zapornikov ugotavljal: »*[…] zapor je zapor tudi za tistega, ki ni preganjan, ampak je preganjalec!*«[16] Osebe v Ljubljani, ki so bile aretirane po vojni, so zaprli v Centralne zapore Udv za Slovenijo, kjer so bili zapori že med vojno. Priporniki iz okolice Ljubljane pa so bili po aretacijah odvedeni v t. i. prisilne delavnice ali pa v pripore na Poljanskem nasipu. »*Zvedeli smo, da so v jetnišnici celo krilo rezervirali za tako imenovane dekadejevce – ljudi na družbeno koristnem delu. Že pred nekaj časa je bil sprejet poseben zakon, ki je dajal komunistični policiji oblast, da zapre ljudi za dobo do sedemindvajset mesecev brez sodelovanja sodišča in jih pošlje na prisilno delo, ki so ga z veliko domišljavostjo imenovali družbeno koristno. Avgusta je policija aretirala celo vrsto ljudi, nekatere doma, druge, ko so bili na sprehodu, tretje po kavarnah, natančno tako kot fašisti. V nekaterih primerih sploh niso navedli nobenega razloga za aretacijo, v drugih so bili razlogi kaj eksotični, kot npr., da je nekdo ‚plesal bugi-vugi' (prepovedan 20. april 1949). Nikoli nismo zvedeli, koliko ljudi so pravzaprav tako aretirali. Govorili so, da je bilo v Sloveniji 10.000 dekadejevcev, vendar bi dejal, da je bilo to število pretirano. Med moškimi je bilo veliko starejših gospodov iz Kranja, več odvetnikov iz Ljubljane, ki so svoj poklic jemali resno, mnogo študentov. Moški so delali na komunističnih vrhunskih gradbiščih: Litostroju, Strnišču in v Tacnu, kjer so gradili posebno vilo za notranje ministrstvo skupaj s policijsko šolo. Vso zimo so ostali v lahkih letnih oblekah, v katerih so bili aretirani,*

15 Prav tam.

16 Zdenko Zavadlav, *Pozna spoved, Iz dnevnika slovenskega oznovca*, Mohorjeva založba, Celovec 2010, str. 23.

in niso imeli odej, marveč le vreče za cement. Delali so zelo trdo. Kljub temu so jih vsako jutro ob štirih zbudili za telovadbo, in to tako, da so drug drugega držali za ušesa in skakali v vrsti kot žabe, in to tako, da so jim uhlji krvaveli. Sestavni del telovadbe je bilo tudi to, da so morali opravljati potrebo drug po drugem.«[17] V vseh zaporih in taboriščih je bilo konec leta 1945 okrog 80 odstotkov političnih zapornikov in 20 odstotkov obsojencev kaznivih dejanj (kriminalcev).[18]

Sodišča narodne časti

V Sloveniji so po vojni začela delovati sodišča narodne časti, ki so sodila simpatizerjem oziroma pomočnikom okupatorja. Pristojna so bila za kazniva dejanja, kot so politično, kulturno, umetniško, pravno, gospodarsko ali kakršno koli drugo sodelovanje z okupatorjem. Sem je spadalo tudi upravičevanje okupacije, obsojanje NOB, vsakršno vzdrževanje prijateljskih zvez z okupatorjem. Predsedstvo SNOS-a je 13. junija 1945 imenovalo senat sodišča slovenske narodne časti. Predsednik sodišča v Ljubljani je postal dr. Alojzij Žigon, sodnik Okrožnega sodišča v Ljubljani, ki je to funkcijo potem opravljal do 20. avgusta, ko je postal predsednik Vrhovnega sodišča v Ljubljani. Istočasno so bili imenovani tudi člani in tajniki senata. 27. junija je Žigon prisegel pred Predsedstvom SNOS-a. V zaprisegi je bilo rečeno: »*Prisegam pri časti svojega naroda, da mu bom zvesto služil in da bom sodil zakonito in nepristransko, varujoč in braneč pridobitve NOB.*«[19] 29. junija je Predsedstvo SNOS-a

17 Sirc, *Med Hitlerjem in Titom*, str. 394, 395.

18 http://www.scnr.si/sl/wp-content/uploads/Sledi-preteklosti-celice.pdf, 30. 1. 2018.

19 Roman Brunšek, »Procesi pred sodiščem slovenske narodne časti v Ljubljani«, *Kronika*, letnik 43, številka 1/2, 1995, str. 106.

objavilo imena 104 novih članov in 17 novih tajnikov pri senatu sodišč slovenske narodne časti.[20] Od 4. julija 1945, ko je bil pred Sodiščem slovenske narodne časti v Ljubljani prvi proces, do 24. avgusta 1945 so v ljubljanskem okrožju sodišču slovenske narodne časti prijavili 890 oseb. Na začetku procesov so bili vsi tudi obsojeni, medtem ko je bilo proti koncu procesov vedno več oproščenih. Nekaj prijav je zaradi ukinitve sodišč slovenske narodne časti ostalo brez obravnave.[21]

Za zločine in prestopke zoper slovensko narodno čast so veljala »*vsa namerno izvršena dejanja, ki jih sicer ni mogoče označiti za veleizdajo ali za pomoč okupatorju pri izvrševanju vojnih zločinov, ki pa so škodovala ali pa bi utegnila škodovati ugledu in časti slovenskega naroda in njegovi odpornosti*«.[22] Obsojencem je sodišče slovenske narodne časti lahko izrekalo naslednje kazni: izgubo narodne časti, lahko ali težko prisilno delo in popolno ali delno zaplembo premoženja v korist države. Izguba narodne časti je predstavljala izključitev iz javnega udejstvovanja, izgubo pravice do javnih služb, poklicev in dostojanstev, izgubo vseh državljanskih in političnih pravic. Kazen prisilnega dela je sodišče slovenske narodne časti lahko izreklo največ za dobo desetih let. Kazen težkega prisilnega dela in popolne zaplembe premoženja pa je sodišče

20 Poklici so bili zelo različni. Za člane so izbrali enajst sodnikov ali sodniških pripravnikov, devet odvetnikov, šestnajst delavcev, devet kmetov, šest gospodinj, šest posestnikov, pet uradnikov, tri učitelje, tri rudarje, po dva invalida, trgovca, krojača, mizarja, mlinarja, dijaka in zidarja, po en predstavnik pa je bil iz naslednjih poklicev: tesar, kovinar, krznar, čevljar, knjigovodja, potnik, kinopodjetnik, tekstilec, sedlar, gostilničar, sodnijski nameščenec, inženir, železničar, mehanik, notar in župnik. Za sedem članov niso podali poklicev.

21 http://www.scnr.si/sl/wp-content/uploads/Sledi-preteklosti-celice.pdf, 30. 1. 2018.

22 Zakon o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast (Zknč). Uradni list SNOS in NV Slovenije, št. 7/1945.

slovenske narodne časti lahko izreklo samo v primeru, ko je kaznivo dejanje bilo mogoče oceniti za zločin. Sodišče slovenske narodne časti je delovalo do 24. avgusta 1945, ko je bilo s posebnim zakonom Predsedstva SNOS, ukinjeno.[23] Hkrati z ukinitvijo sodišča slovenske narodne časti pa je predsedstvo SNOS 24. avgusta 1945 sprejelo tudi ukaz o pomilostitvi oseb, obsojenih po Zakonu o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast.[24] S tem ukazom so bili vsi, ki so bili obsojeni pred sodiščem slovenske narodne časti, oproščeni kazni lahkega ali težkega prisilnega dela; tistim, ki so bili obsojeni samo na izgubo narodne časti, pa so se pravne posledice te kazni omejile samo na izgubi političnih državljanskih pravic. V ukazu o pomilostitvi pa ni bilo predvideno, da se obsojencem odpusti kazen zaplembe premoženja.[25]

Zaplemba

V revolucionarni preobrazbi v pogojih narodnoosvobodilnega boja pod vodstvom komunistov so ti glede nacionalizacije delno že med vojno sledili sovjetskemu vzoru, še bolj pa po koncu vojne. Osnovni način razlaščevanja oziroma podržavljanja (nacionalizacije) je bila med vojno in prvo leto in pol po njej *zaplemba*, ki je bila dodatna kazen za sodelovanje z okupatorjem. Zaradi tega je ta oblika nacionalizacije dobila naziv »*patriotična nacionalizacija*«. Bila je osnovni način prenosa zasebne v državno lastnino vse do uzakonitve nacionalizacije kot zakonskega akta konec leta 1946. Zaplemba ali konfiskacija

23 Uradni list SNOS in NV Slovenije, št. 29/1945.

24 Prav tam.

25 Milko Mikola, »Zaplembe premoženja v Sloveniji v letih 1945–1946«, *Prispevki za novejšo zgodovino*, 1992, št. 1-2 (dalje Mikola, »Zaplembe premoženja v Sloveniji v letih 1945–1946«), str. 167.

pomeni prisilni odvzem zasebnega premoženja v korist države brez odškodnine. Zaplembe so se kot prva oblika prisilnih odvzemov zasebnega premoženja pojavile v postopkih nove povojne oblasti. Za zaplembe premoženja po koncu vojne je bil najpomembnejši odlok Avnoja z dne 21. novembra 1944 o prehodu sovražnikovega imetja v državno svojino, o državnem upravljanju imetja odsotnih oseb in o zasegu imetja, ki so ga okupatorske oblasti prisilno odtujile po tem odloku[26] in je postalo državna lastnina: vse imetje nemškega rajha in njegovih državljanov, ki je bilo na ozemlju Jugoslavije; vse imetje oseb nemške narodnosti z izjemo tistih Nemcev, ki so se borili v vrstah NOB; ter vse imetje vojnih zločincev in njihovih pomagačev ne glede na njihovo državljanstvo, imetje vsake osebe, ki je bilo s sodbo državljanskih ali vojaških sodišč obsojeno na izgubo imetja v korist države.

Zaplembo premoženja so izrekala vojaška in redna sodišča, sodišče slovenske narodne časti ter upravni organi s svojimi zaplembnimi komisijami. Vojaška sodišča so izrekala zaplembo premoženja, kadar je šlo za tako imenovana kazniva dejanja zoper narod. Delovala so vse do uveljavitve Zakona o ureditvi narodnih sodišč z dne 26. avgusta 1945. V ljubljanskem okraju zasledimo malo sodb vojaških sodišč. Od vseh zaplemb so jih vojaška sodišča izrekla le 12, od tega Vojaško sodišče Ljubljanskega komandnega področja dve sodbi. Pritožbo je obravnavalo Vojaško sodišče Jugoslovanske armade. Pred vojaškim sodiščem je bil kazenski postopek uveden z obtožnico vojnega tožilca na podlagi kazenske prijave Ozne. Od rednih (civilnih) sodišč so zaplembe izrekala okrožna sodišča. Za

26 Posebna priloga Uradnega lista SNOS in NVS, št. 2, 6. 2. 1945. Odlok je bil po sprejemu Ustave FLRJ z Zakonom o potrditvi in spremembah odloka (Uradni list FLRJ, št. 63/46) potrjen in spremenjen, pri čemer je dobil tudi novo ime: Zakon o prenosu sovražnikovega premoženja v državno last in o sekvestraciji premoženja odsotnih oseb.

ljubljansko območje je delovalo Okrožno sodišče v Ljubljani. Okrožna sodišča so sodila v kaznivih dejanjih zoper narod in državo. Postopek je bil uveden z obtožnico javnega tožilca na ravni okrožnih narodnih odborov. Kadar je šlo za t. i. vojne zločince in narodne sovražnike, ki niso bili več živi ali pa so zbežali, iz vojnega časa pa ni obstajala sodba o zaplembi njihovega premoženja, so odločbe oziroma sklepe o zaplembi celotne premične in nepremične imovine izdajala okrožna sodišča. Za izdajo odločbe je zadoščala prijava okrajnega narodnega odbora, da je oseba sodelovala z okupatorjem, da je ob osvoboditvi pobegnila ali da je bila ustreljena. Sodišče ni bilo dolžno preverjati verodostojnosti podatkov narodnih odborov. Okrajna sodišča so izdajala odločbe o zaplembi zlasti po ukinitvi okrajne zaplembne komisije po letu 1946.

Med civilnimi sodišči so največ zaplemb izrekla okrajna sodišča, in sicer na osnovi 28. člena Zakona o zaplembi imovine in o opravljanju zaplembe z dne 9. junija 1945. Zaplembo premoženja vseh tistih, ki so ob koncu vojne zbežali iz Jugoslavije, pa je predvidel tudi Zakon o odvzemu državljanstva oficirjem in podoficirjem bivše jugoslovanske vojske, ki se nočejo vrniti v domovino, ter pripadnikom vojaških formacij, ki so služili okupatorju in so pobegnili v inozemstvo, z dne 23. avgusta 1945,[27] ki je bil spremenjen in dopolnjen 23. oktobra 1946.[28]

Za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev je SNOS pri svojem predsedstvu 19. februarja 1944 ustanovil posebno komisijo, ki je imela v odborih OF podrejene komisije oz. referente. Njihovo delo so po vojni do ukinitve ob koncu leta 1946 nadaljevale podružnice, ustanovljene za širše območje Slovenije, tako imenovane komisije za upravo narodne imovine (KUNI). Upravni organi so izvajali zaplembe premo-

27 Uradni list DFJ, št. 64/1945.

28 Uradni list FLRJ, št. 86/1946.

ženja nemškega rajha in njihovih državljanov ter premoženja oseb nemške narodnosti. V ta namen je moral okrajni narodni odbor ustanoviti okrajno zaplembno komisijo, ki je delovala kot prvostopenjska, na ravni okraja. Drugostopenjska komisija je bila okrožna zaplembna komisija, pristojna za reševanje pritožb zoper odločbe okrajne komisije. Komisije so sestavljali trije člani, in sicer delegat pristojnega okrajnega sodišča, referent za narodno imetje na sedežu okraja ter predstavnik odseka, ki ga je imenovala notranja uprava.

Za zavarovanje in evidenco sovražne imovine ter imovine pobeglih in odsotnih oseb je bila ustanovljena Uprava narodnega imetja pri okrožnem mestu Ljubljana, pozneje imenovana Okrožna uprava narodnega imetja (OUNI). Vsa uprava ljudske imovine na ravni mesta Ljubljane je dejansko obstajala le v upravi razlaščenih ali pa sekvestriranih stanovanj in stanovanjskih premičnin, medtem ko je bila uprava glede vse preostale, tj. industrijske, trgovinske, obrtne in druge imovine, dodeljena posameznim resornim ministrstvom, pozneje pa oddelkom na ravni mesta.[29] Zaplembna komisija okrožnega mesta Ljubljane je bila ustanovljena poleti 1945. Mestna zaplembna komisija je bila pristojna za zaplembe nemškim osebam, nemškim optantom in za zaplembe nemške imovine (podjetja, družbe). Zaplembe nemškega imetja so bile izvedene

29 Gradivo zaplemb, nastalih na osnovi odloka Avnoja. 21. novembra 1944 je bolj ali manj v celoti v fondu MLO – premoženjske zadeve, (IJU – 468, 41,7 tekočega metra). Gradivo je poimensko popisano glede na različne upravne organe. Posebej so popisane zaplembe nemškega imetja, zaplembe MLO Ljubljana, OLO Ljubljana – okolica, Uprava ljudske imovine itd. Del gradiva Uprave ljudske imovine, ki obsega okoli en tekoči meter gradiva, ni popisan, obsega pa verjetno predvsem spise, ki vsebujejo splošne podatke, poročila, okrožnice, navodila. Fond je bil pred leti popisan predvsem zaradi upravnoposlovnih namenov, in ne znanstvenih.

na osnovi popisa z dne 31. julija 1941. Osebam, ki so se takrat izjavile za nemške državljane, so zaplenili imetje. Po tem popisu so za Ljubljano našteli 1702 osebi. Poleg teh so upoštevali tudi naknadne prijave četrtnih ali krajevnih narodnoosvobodilnih odborov.[30] Zaplembna komisija pa je bila ustanovljena tudi pri predsedstvu narodne vlade federalne Slovenije. Tako so zaplembo nemškega premoženja v Sloveniji v letih 1945 in 1946 izvajale okrajne, mestne in okrožne zaplembne komisije ter federalna zaplembna komisija. Vse zaplembne komisije so bile tričlanske in so jih sestavljali predstavnik pristojne uprave narodne imovine, predstavnik pristojne uprave za notranje zadeve ter pravni referent. Člani zaplembne komisije so bili zapriseženi uradniki, ki so prisegli okrajnemu NOO, imeno-

30 Spisi vsebujejo odločbo mestne zaplembne komisije (obrazec št. 10), uradno potrdilo, da je določena oseba nemške narodnosti, ki ga je izdal KNOO. Večinoma je priložen tudi komisijski zapisnik, v katerem sta popis in cenitev zaplenjene imovine. Nekajkrat je priložena pritožba obsojenca (obrazec št. 11), v kateri dokazuje svojo slovensko narodnost, nesodelovanje z Nemci in podobno, ter spisi sodišč, ki določajo, kaj se bo z imovino zgodilo – vrnilo ali zaplenilo. To so dokumenti, ki se pojavljajo v večini spisov, poleg teh pa so v posameznih primerih naslednji dokumenti: spisi oddelka za UNI pri vladi LRS, spisi drugih resorjev LRS, mestnih upravnih resorjev itd. Gradivo o določeni osebi dobimo v različnih fondih. Glede nacionalizacij podjetij po vojni je v fondih mesta le malo gradiva. O nacionalizaciji, izvedeni po zakonu iz leta 1946 (Ur. l. FLRJ, št. 98/46), v mestnih fondih ni gradiva, ker so bili zanjo pristojni zvezni in republiški organi. Nacionalizacija podjetij, izvedena po zakonu iz leta 1948 (Ur. l. FLRJ, št. 35/48), – poimensko so posamezna nacionalizirana podjetja navedena v Uradnem listu LRS, št. 18-19 in 31/48 – je delno ohranjena v fondu Okrajnega ljudskega odbora Ljubljana (LJU – 30, 115,7 tekočega metra). Spisi o nacionalizaciji podjetja so lahko tudi v fondu MLO – industrija in obrt, če je bilo podjetje pod mestno upravo, kot del spisov o poslovanju in delovanju podjetja v državni lasti.

vani pa so bili 20. avgusta 1945.[31] Poleg federalne zaplembne komisije, katere sedež je bil v Ljubljani, so bile imenovane še štiri okrožne zaplembne komisije (za celjsko, ljubljansko, mariborsko in novomeško okrožje), tri mestne zaplembne komisije (za okrožno mesto Ljubljana ter za mesti Celje in Maribor) ter 32 okrajnih zaplembnih komisij.

V primerih zaplembe premoženja premožnejših je lastnikom le redkokdaj uspelo, da bi bila zaplemba njihovega premoženja razveljavljena, tudi če so dokazali, da je bila zaplemba neutemeljena. V takih primerih je bil interes države, da se polasti določenega gospodarskega obrata, postavljen nad načelo zakonitosti. »*Naslednje jutro, svoboda je in jaz pojdem seveda v ‚Jutro' - zdaj bom menda smela prevzeti dediščino, ki so mi jo stričevi družabniki po njegovi smrti odrekali? Na stopnišču pred dnevno redakcijo sem srečala dva novinarja, za katera sem vedela, da sta sodelovala v OF, in jima vsa vesela rekla, da bomo zdaj začeli skupaj delati, toda drugače. Samo pogledala sta me in zmajala z glavo, brez besed. Nenadoma sem razumela, da tukaj nimam nič več iskati. Postalo me je sram. Dedinja? Kaj neki sem si domišljala? Molče sem se obrnila in odšla domov. Niti razočarana nisem bila. Nastopil je novi čas, da, vse bo drugače, je že drugače. Saj je velik čudež, da smo še živi in zdravi dočakali konec vojne […]* Čudež, da lahko spet brez strahu diham in se veselimo prihodnosti; za vse moramo biti hvaležni, mi, ki nam je bilo podarjeno življenje, medtem ko so se mnogi drugi morali tako tragično in prezgodaj posloviti. Toda ponoči je pozvonilo, dolgo in grozeče, kakor sem že dvakrat slišala, ko so me odpeljali v ječo. Dva mlada oborožena tovariša sta prišla po mojega strica dr. Pučnika in ga odpeljala. Vedela sem, da je

31 Objava o imenovanju tričlanskih okrajnih in okrožnih komisij ter federalne komisije za izdajo odločb o podržavljenju nemškega imetja. Uradni list SNOS in NV Slovenije, št. 38/1945.

bil izjemno pošten in zaveden Slovenec in ni nikoli sodeloval z okupatorjem. Mar si zaznamovan že zaradi tega, ker si pripadnik meščanskega razreda?«[32] Zaradi interesa, da se čim prej podržavijo zasebna gospodarska podjetja, so v nekaterih primerih zaplembne komisije zaplenile tudi premoženje tistih oseb nemške narodnosti, za katere je bilo dokazano, da so med okupacijo aktivno sodelovale v narodnoosvobodilnem gibanju. Odlok Avnoja z dne 21. novembra 1944 je izrecno določal, da se osebam nemške narodnosti, ki so aktivno sodelovale v NOB, premoženja ne sme zapleniti. Do 30. avgusta 1945 je mestna zaplembna komisija v Ljubljani izrekla skupaj 610 zaplemb nemškega premoženja.[33]

V Sloveniji je bilo do konca leta 1945 izrečenih skupaj 5183 sodnih zaplemb; od teh so jih 1583 izrekla vojaška sodišča in sodišče slovenske narodne časti, 3600 pa okrajna sodišča.[34] Če upoštevamo še 20.293 zaplemb, ki so jih izrekle zaplembne komisije, je bilo v Sloveniji do konca leta 1945 izrečenih skupaj 25.476 zaplemb premoženja. V letih 1945 in 1946 je bilo na območju Slovenije več kot 20.000 zaplemb nemškega premoženja, od tega v okrožju Ljubljana 1208.[35] Zaplenjenega premoženja kljub vestnosti sodišča ni bilo mogoče oceniti zaradi objektivnih ovir. Nekaj časa po osvoboditvi je bila uprava v rokah vojske. Ta je potrebovala veliko zaplenjenega premoženja zase. Premičnine so bile v glavnem popisane, toda seznami so pomanjkljivi, v večini primerov manjka ocenitev,

32 Mira Mihelič, *Ure mojih dni*, Založba Mladinska knjiga, ponatis. Ljubljana 2000, str. 135, 136.

33 Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1643 SNOS, predsedstvo in odseki, KUNI, fasc. 498, Zapisnik seje mestne zaplembne komisije Ljubljana z dne 30. 8. 1945.

34 Mikola, »Zaplembe premoženja v Sloveniji v letih 1945–1946«, str. 168.

35 Milko Mikola, »Arhivsko gradivo o medvojnih in povojnih zaplembah premoženja v Sloveniji«, *Arhivi*, letnik XIV, 1991, številka 1-2, str. 5.

zato je sodišče vse te predmete ocenilo približno, ne da bi jih videlo. Zlatnine, srebrnine, kristala in drugih dragocenosti niso našli, saj so jih pobegli vzeli s seboj. Na seznamu dvajsetih vil v Ljubljani, ki jih je leta 1945 zaplenila mestna zaplembna komisija in jih dala v uporabo socialističnim veljakom, najdemo tudi tri z nekdanjimi judovskimi lastniki. V vili Adolfa Mergenthalerja na Zaloški cesti je sedež dobila Ozna za Ljubljano, del vile družine Pollak v Rožni dolini je rezerviral minister Edvard Kocbek, v vilo družine Ebenspanger v Knafljevi ulici pa se je naselil predsednik slovenske vlade Boris Kidrič: »*Nikakor ni bilo treba biti obsojen, da je bil človek ob vilo. Boris Kidrič se je npr. naselil v Ebenspangerjevi vili za ljubljansko opero, ki jo je kot židovsko med vojno zaplenil gestapo, lastnica in njena mati pa sta se morali naprej stiskati v eni sobi. Pogosto so komunisti lastnino, ki so jo zaplenili nacisti, enostavno prevzeli. Artur Heller, industrijalec iz Kranja, ni nikoli dobil nazaj ne svoje tovarne ne svoje vile, ki so jo zaplenili Nemci kot židovsko imovino. V ta namen so njegovo ženo proglasili za Nemko, čeprav je bil prava Slovenka. Njihovo vilo so spremenili v otroške jasli, kar se je nekajkrat zgodilo, da bi zakrili dejstvo, da so najboljše stvari dobili komunistični voditelji.*«[36]

Za zavarovanje in evidenco sovražne imovine in imovine pobeglih in odsotnih oseb je bila ustanovljena Uprava narodnega imetja pri okrožnem mestu Ljubljana, pozneje imenovana Okrožna uprava narodnega imetja (OUNI). Uprava ljudske imovine za okrožno mesto Ljubljana se je 9. marca 1946 pritoževala, da je morala sama izvesti prijave na sodišče za zaplembo imovine t. i. vojnih zločincev in narodnih sovražnikov, ki so bili med vojno ustreljeni, ubiti, so umrli ali zbežali, čeprav so bili to dolžni storiti četrtni ljudski odbori.[37] V Ljubljani je

36 Sirc, *Med Hitlerjem in Titom*, str. 226, 227.

37 Zgodovinski arhiv Ljubljana, MLO Ljubljana, premoženjske zadeve,

mestna zaplembna komisija delovala do 28. decembra 1946, ko so bile okrajne in okrožne zaplembne komisije ukinjene na podlagi odredbe Predsedstva vlade LRS. V tem času je komisija izdajala zaplembne odločbe in ugotavljala podatke o imovini, ki je prišla v poštev za odvzem. Zbirala je prijave ter popisovala imovino, zbirala podatke o narodnih zločincih, ubežnikih in likvidirancih ter o osebah nemškega državljanstva in nemške narodnosti. Podatke so posredovali krajevni in mestni narodnoosvobodilni odbori. Zgodbe prenekaterih so se klavrno končale: »*Neki moj prijatelj iz partizanov se je poročil z eno izmed redkih ljubljanskih Nemk. Preden je to storil, je o svojem namenu povedal nekaterim svojim prijateljem med vodilnimi osebnostmi, tako Josipu Vidmarju kot Marjanu Breclju. Oba sta rekla, da je to popolnoma v redu, saj je celo zakon, da je treba vso nemško imovino zapleniti, napravil izjemo za tiste člane nemške narodne manjšine, ki so bili poročeni z Jugoslovani. Povrhu je prijateljeva bodoča žena pomagala med vojno partizanom in so ji zato dovolili, da ostane v bivši družinski vili na Bledu. Kljub temu so gospo proti koncu leta 1945 aretirali. Njen mož jo je skušal rešiti. Dosegel je le to, da so mu povedali, da jo bodo izgnali v Avstrijo, nakar se je odločil, da bo tudi sam šel za njo. Na božični večer so oba obenem s tisoči drugih Nemcev pognali čez mejo prek gora v globokem snegu.*«[38]

Komisija je na podlagi zaplemb okrajne zaplembne komisije prevzemala imovino in jo upravljala ter izročala raznim uporabnikom. Ko je bila komisija za upravo narodne imovine konec leta 1946 ukinjena, so nekatere njene naloge prišle pod ministrstvo za finance. Delo ljubljanske mestne uprave narodne imovine (do sredine leta 1947) ponazarjajo naslednji po-

Poročilo o stanju uprave ljudske imovine za okrožno mesto Ljubljana, 9. 4. 1946.

38 Sirc, *Med Hitlerjem in Titom*, str. 245.

datki o dotedanjih zaplembah premoženja na območju mesta.[39] Mestna zaplembna komisija je izdala 2255 odločb o zaplembi nemškega imetja, od tega 119 imetnikov ni imelo premoženja, 258 odločb pa je bilo razveljavljenih. Obsojenih ali pobeglih oseb, ki jim je sodišče izreklo kazen zaplembe, je bilo 1412, od teh je bilo 340 oseb brez premoženja.[40] V Ljubljani je bilo zaplenjenih 53 večjih podjetij in več sto zgradb. Med zaplenjenimi podjetji je bilo šest bank, pet zavarovalnic, pet kemičnih, tri kovinarska, šest živilskih podjetij, dve podjetji papirne industrije, pet tiskarn in litografij, dvanajst gradbenih podjetij, pet tekstilnih podjetij in štiri lekarne.[41] Večina zaplemb je bila sredi leta 1947 končana. Še vedno pa so prihajali predlogi za zaplembo premoženja oseb, ki so pobegnile, ali pa tistih, za katere so pozneje ugotovili, da so pobegnile ali da so bile likvidirane. Sodišča so bila pri izvrševanju zaplemb v velikem zaostanku, tako da so se postopki zavlekli še v petdeseta leta. Število zaplemb se je bistveno zmanjšalo šele leta 1952, vendar se tudi takrat njihovo izrekanje ni popolnoma prenehalo. Zlasti na osnovi Zakona o odvzemu državljanstva so bile izrekane še v petdesetih in šestdesetih letih. Kazenski zakonik SFRJ pa je institut zaplembe poznal vse do leta 1990.[42]

39 Jože Žontar, »Povojni prisilni odvzemi zasebnega premoženja«, *Arhivi*, letnik XIII, leto 1990, številka 1-2, str. 7.

40 ZAL, MLO, premoženjske zadeve, Referat o poslovanju odseka za ljudsko imovino pri občem oddelku MLO po 15. 7. 1947.

41 *Gradivo o razvoju Ljubljane, Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945–1955*, Mestni arhiv v Ljubljani, Kronika, Ljubljana 1965 (dalje *Gradivo o razvoju Ljubljane*), str. 37.

42 Kazenska represija povojnih sodišč in upravnih organov v Sloveniji je po vojni prizadela več deset tisoč posameznikov. Ker pa so bili hkrati z njimi prizadeti tudi njihovi sorodniki, lahko rečemo, da je bilo dejanskih žrtev te represije še nekajkrat več. Najbolj množični so bili kazenski postopki v obdobju julija in avgusta 1945, ko je bilo pred vojaškimi sodišči in pred Sodiščem slovenske narodne časti obsojenih več tisoč obsojencev.

Nacionalizacija

Začetek *nacionalizacije* je bil določen že v Ustavi FLRJ z dne 31. januarja 1946, s katero so bila za splošno ljudsko premoženje razglašena vsa rudna bogastva, vode, mineralne in zdravilne vode, železniški in zračni promet, pošta, telefon in radio. V obdobju t. i. patriotične nacionalizacije, ki je trajalo do decembra 1946, je poleg odlokov predsedstva Avnoja obstaja še druga pravna opora civilnim in vojaškim ustanovam pri izrekanju odločb o zaplembi. Te so potekale še na podlagi zakonov, ki so kot eno izmed kazni predvideli zaplembo imetja. Pravna podlaga so bili naslednji pravni akti: Zakon o pobijanju nedopustne špekulacije in gospodarske sabotaže, Zakon o kaznivih dejanjih zoper narod in državo, Zakon o kaznovanju zločinov in postopkov zoper slovensko narodno

Do leta 1951 so bili množični sodni procesi tudi pred civilnimi sodišči. Kako množično so civilna sodišča po vojni izrekala obsojencem različne kazni, kažejo statistični podatki za leto 1947. V tem letu so obsojencem izrekla skupaj kar 14.479 kazni. Od tega so izrekla 42 smrtnih kazni, tri kazni izgube državljanstva, 1802 kazni odvzema prostosti s prisilnim delom v trajanju od enega do dvajsetih let, 2822 kazni prisilnega dela brez odvzema prostosti v trajanju od šestih mesecev do dveh let, 4505 kazni odvzema prostosti brez prisilnega dela, 859 kazni izgube političnih in posameznih državljanskih pravic, 62 kazni prepovedi opravljanja določenega dela in poklica, 17 kazni izgube državne in druge javne službe, 290 zaplemb premoženja, 3646 denarnih kazni in 493 kazni povrnitve škode ter vzgojno-poboljševalnih ukrepov. Tu je treba upoštevati še upravne kazni, ki so jih izrekali upravni organi. Tako so poverjeništva za notranje zadeve pri okrajnih, mestnih in rajonskih izvršilnih odborih samo v letu 1949 kazen poboljševalnega dela izrekla 1111 moškim in 360 ženskam. Komisije za prekrške pri okrajnih, mestnih in rajonskih izvršilnih odborih pa so samo od julija do konca leta 1949 prisilni upravni ukrep družbeno koristnega dela izrekle 1549 osebam. V: »Pogovor z zgodovinarjem dr. Milkom Mikolo, vodjem Sektorja za popravo krivic in za narodno spravo«, *Družina*, 14. 1. 2007.

čast,[43] Zakon o zaplembi premoženja in izvrševanju zaplembe in z njim povezano Uredbo o likvidaciji razmerij, nastalih z zaplembo premoženja.[44] Z Zakonom o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij iz decembra 1946 so bila nacionalizirana vsa zasebna gospodarska podjetja. Z nacionalizacijo so bila v Sloveniji podržavljena skoraj vsa zasebna veletrgovska, prometna in gradbena podjetja, velik del industrije ter del trgovin in hotelskih objektov.[45] Podjetja so bila razglašena za podjetja splošnega državnega pomena ali za podjetja republiškega pomena. Večina teh podjetij je postala državna last že z zaplembami. Največje število nacionaliziranih industrijskih podjetij je bilo v okrajih Ljubljana – mesto (109 oz. 110).[46] V Ljubljani so bila že leta 1945 zaplenjena podjetja Papirnica Vevče, Saturnus, Pivovarna Union, Josip Kuneet Comp, Štora in druga. Pod prisilno državno upravo so prišla tudi podjetja tujih državljanov, ki so služila okupatorju (sekvester pomeni uradno določeno začasno upravljanje premoženja).[47] S tem je do konca leta 1946 v Sloveniji že okoli 70 odstotkov industrijskega in bančnega kapitala prešlo pod državno oblast.

Z *drugo nacionalizacijo* aprila 1948 so bila podržavljena vsa preostala industrijska podjetja, zavarovalnice, elektrarne, vinske kleti, lastnina avtomehanikov, hoteli, zasebne bolnišnice in sanatoriji ter kinematografi. Nacionalizirana podjetja so

43 Jože Prinčič, *Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu*, Novo mesto 1992, str. 33.

44 Uradni list LRS, št. 11/351, 8. 11. 1949.

45 Peter Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, Modrijan, Ljubljana 2007, str. 369.

46 Jože Prinčič, »Druga nacionalizacija industrijskih in rudarskih podjetij na ozemlju LR Slovenije«, *Prispevki za novejšo zgodovino*, št. XXXII – 1992, str. 192.

47 Pri tem je treba izpostaviti, da je sekvester, ko država začasno upravlja z imovino, predvideno za razlastitev, običajen način zaščite te imovine, uporabljan v obdobjih po vojnah in prevratih.

začasno prevzela ministrstva. Okrajna sodišča so lastninske pravice prenesla na državo. V ljubljanskem okraju so bila razlaščena številna podjetja, ki so dobila status državnega podjetja. Prav tako je bilo ukinjenih 542 zasebnih trgovin in 150 gostiln.[48] Na podlagi ukazov Prezidija ljudske skupščine LR Slovenije, ki so bili objavljeni v Uradnem listu LR Slovenije 28. in 30. aprila 1948, je bilo na ozemlju mesta Ljubljane nacionaliziranih 136 podjetij.[49] Pri t. i. *tretji nacionalizaciji*, uzakonjeni 10,5 leta po nacionalizaciji gospodarskih podjetij, pa so bili objekti podržavljanja stanovanja oziroma najemne zgradbe in gradbena zemljišča v mestih in naseljih mestnega značaja. Zaplembe oziroma prisilni odvzemi premoženja so tako močno spremenili podobo bivšega ljubljanskega okraja.

Agrarna reforma

Decembra leta 1945 se je začela z Zakonom o agrarni reformi in kolonizaciji izvajati *agrarna reforma*, ki je kot »*eden največjih uspehov v izgradnji ljudske oblasti*«[50] zajela zemljiška posestva bank, veleposestnikov, podjetij, delniških družb, zemljiška posestva cerkva in samostanov ter kmetije brez lastnikov (npr. pobeglih kmetov v bližnji okolici Ljubljane v Trnovem, na Lavrici, Orlah, v Črni vasi in drugod). Po Zakonu o agrarni reformi in kolonizaciji iz leta 1945 je prišlo v last splošnega ljudskega premoženja od 109 posestev 590 ha zasebnih zemljišč. Večina te zemlje je bila last nekmetov, cerkva, samostanov,

48 *Gradivo o razvoju Ljubljane*, str. 38.

49 Glejte podrobno Prinčič, Jože, *Druga nacionalizacija industrijskih in rudarskih podjetij na ozemlju LR Slovenije*, Prispevki za novejšo zgodovino XXXII – 1992, str. 197–199.

50 ZAL, LJ, IO MLO, III. plenum MLO, 29. 6. 1946, in Ur. l. SNOS in NVS, št. 62, 19. 12. 1945, Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji v Sloveniji.

bank in petih veleposestnikov. Od kmečkih posestev je prišlo samo eno pod agrarno reformo. Sodno je bilo zaplenjenih 287 ha v skupno 162 primerih. V Ljubljani je tako prešlo v t. i. socialistični sektor lastnine 491 ha zemlje, po drugih zakonih pa je bilo zaplenjenih še 337 ha zemlje.[51] Po agrarni reformi in zaplembah je torej v last splošnega ljudskega premoženja prešlo skupaj 877 ha, od tega 157 ha njiv.[52]

Nova elita

S popolno notranjepolitično zmago partije, z obračunom z meščanskim elementom, družbenimi spremembami je prišlo do zamenjave tudi v tistem delu slovenske oziroma ljubljanske socialne podobe, ki je pripadala najvišjemu sloju – t. i. elite. Čeprav je partija odločno in skoraj prizadeto nastopala zoper pojav sleherne elite, pa je bilo že v prvih dneh po koncu vojne jasno, da je predvojno elito, sestavljeno iz bogatega meščanstva (podjetnikov, trgovcev, bančnikov, veleposestnikov, aristokratov, hotelirjev, izobražencev itd.), politikov in duhovništva, zamenjala nova socialna plast, katere skupno vezivo so bili članstvo v partiji, partizanska izkušnja, ideološka monolitnost in zasedanje najvišjih mest v politiki in gospodarstvu, torej centrov moči. Elita sicer pomeni izbranost, posebnost, ki jo kot izbranca dviguje nad povprečje tistega družbenega okolja, iz katerega izhaja, in je pojmovno v nasprotju s partijsko pojmovano enakostjo ter izziv partijski oblasti, zato je razumljivo, da je partija elitizem preganjala kot posebno nevaren družbeni

51 *Gradivo o razvoju Ljubljane, Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945–1955*, Mestni arhiv v Ljubljani, Kronika, Ljubljana, 1965, str. 37.

52 Prav tam.

pojav.[53] Elita je ne samo za partijsko enakost, ampak za splošno pojmovanje enakovrednosti vseh ljudi izziv, ki se upira njihovemu samospoštovanju. Njen obstoj dokazuje, da dejansko nismo vsi enaki, in priznanje elite je skoraj nekakšno priznanje poraza lastne podobe enakovrednosti.[54]

Revolucionarni modul z razredno vojno je na eni strani skušal uničiti dotedanjo razredno strukturo, namesto nje pa je vzpostavil vladavino »*novega razreda*« nad družbo, kot jo je poimenoval visok partijski funkcionar Milovan Đilas. Z novim razredom je poimenoval vladajočo strukturo, ki so jo vzpostavile Zveza komunistov Jugoslavije oz. Komunistična partija Jugoslavije in njene republiške organizacije. Komunistična revolucija je v zgodovini »*prva, v kateri sami revolucionarji ne samo, da ne izginejo s političnega odra z njeno zmago, ampak, tudi če se ne osvobodijo revolucionarnih iluzij, s skrajno praktičnim smislom gradijo družbene odnose, ki so povsem nasprotni tistim, v katere so verjeli in jih obljubljali*«.[55] Ta srednji razred je nastal proti koncu petdesetih in na začetku šestdesetih let. To je bil sloj, ki si je lahko zgradil solidno materialno bazo in čisto nov socialni status, ki ni bil umerjen po starem meščanstvu. To je bil novi srednji sloj, ki se je razvijal, se razširjal in dosegel precejšen obseg. Tak način življenja – avtomobili, potovanja v tujino, hišice na morju – se je razlikoval od starega meščanstva, saj je bil že tehnično opremljen.[56] Ta novi srednji sloj je izrazito bolj praktično usmerjen in nima več klasične izobrazbe, ki jo je imelo staro meščanstvo. To je bila drugačna kultura. Novi

53 Bučar, *Slovenci in prihodnost*, str. 194.

54 Prav tam, str. 195.

55 Jože Dežman, »O rodu in preporodu«, V: *Slovensko meščanstvo od vzpona nacije do nacionalizacije (1848–1948)*, Mohorjeva založba Celovec, Ljubljana, 2008, str. 5.

56 https://siol.net/novice/siol/janko-kos-avtobiografijo-je-treba-pisati-tako-da-je-rahlo-delikatna-24673, 30. 1. 2018.

srednji sloj se je dejansko navezoval na kulturo ameriškega tipa, od televizije do filma in glasbe.[57]

V boljšem položaju so bili vodilni ljudje, ki so se v glavnem vselili v zaplenjene vile ali stanovanja. Nekateri od teh so imeli tudi avtomobil. Večina ljudi je hodila peš ali s kolesi, zato so ljudje v šali rekli, da je avto »*prevozno sredstvo, s katerim se vozi delovno ljudstvo po svojih predstavnikih*«.[58] Predvojno meščanstvo z avtomobili ni bilo posebno preskrbljeno, od predvojnih družin je avtomobil imela le kakšna.[59] »*Razen za vile so se komunistični voditelji zelo zanimali za avtomobile. Ob partijskih konferencah je bilo mogoče videti zbrane pred stavbo, v kateri je bila konferenca, vse boljše avtomobile v Ljubljani, tako npr. pred Slavijo ali pred bivšo Trgovsko zbornico, kjer je bil Centralni komite. Prav leta po vojni je bil v prometu komaj kak avto, razen tistih, s katerimi so se vozili partijski voditelji.*«[60]

Tisto meščansko jedro (z opozicijskimi ali na videz nevtralnimi intelektualci), ki je še ostalo, je bilo prešibko, da bi preneslo naval s podeželja. Pravi ljubljanski meščani, tisti z zasebno lastnino ali pa z aristokratskimi manirami, so seveda nad prihajajočim socializmom molče obupavali. Posledice tega se izkazujejo tako v materialnem kot socialnem in duhovnem življenju prebivalcev Ljubljane. »*Pa kdo od množice povojnih priseljencev, ki so v stotisočih prekrili tistih ubogih 50.000 Ljubljančanov, od katerih jih danes živi v mestu morda še 10.000, bi se zmenil za mestno ali meščansko kulturo in njeno ohranjanje. S seboj so prinesli vas, čutijo se še danes navezani nanjo, o čemer*

57 Prav tam.

58 Repe, *Podobe iz življenja Slovencev v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni*, str. 21.

59 https://siol.net/novice/siol/janko-kos-avtobiografijo-je-treba-pisati-tako-da-je-rahlo-delikatna-24673, 30. 1. 2018.

60 Sirc, *Med Hitlerjem in Titom*, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1992, str. 227.

nam pričajo dolge sobotne ali nedeljske kolone avtomobilov. S tem dokazujejo svojo navezanost ne na mesto, njegove pomnike in tradicijo, pač pa na svoj rodni kraj in so to prenesli tudi na svoje potomce.«[61] Povojna devastacija iz meščanskega zornega kota je povzročila močno upočasnitev individuacijskega procesa.[62] »*Takoj po vojni se je ustvarila dinamika in mesto je živelo bolj urejeno in dinamično. V Ljubljano so prišli ljudje s podeželja, imeli so druge vrednote kot prej meščansko prebivalstvo, stare meščanske ljubljanske družine so se ali same izselile ali pa jih je izselila nova oblast. Ni bilo več buržoazije, imeli smo dosti razvit višji srednji sloj in temu so zaplenili imetje, not so prišli ljudje, ki niso bili Ljubljančani, to je bil tuj element v Ljubljani. Ni bilo več promenad, ampak to je razgnalo ljudi na promenadi, smo se vsi poznali, pol pa se je to razbilo.*«[63] Staro meščanstvo, če ni bilo popolnoma razlaščeno, je deloma še kar obstalo. Pa tudi, kolikor ga je še bilo, je vzdrževalo svoj stari status. Še zmeraj je ohranilo življenjski slog ali željo biti nekaj boljšega. Ob tem je zrasla plast funkcionarjev komunistične partije; ta si je zgradila poseben svet, ki je bil višji, ampak ni hotel veljati za meščanskega. To je bila simbioza nečesa, kar je spominjalo na staro meščanstvo, hkrati pa je hotelo biti na nov način politično reprezentativno.[64]

61 Tomaž Weber, *150 zgodb Ljubljančana (1910–2002),* samozaložba, Ljubljana 2004, str. 237.

62 Ovsec, *O meščanstvu kot zgodovinskem, etnološkem in posebej – psihološkem pojmu*.

63 Moje ulice, radijska oddaja, Radio Študent in Val 202, 2010–2016, Moje ulice, petič: Stane Saksida, transkripcija, dostopno na http://old.radiostudent.si/article.php?sid=24314, 30. 1. 2018.

64 https://siol.net/novice/siol/janko-kos-avtobiografijo-je-treba-pisati-tako-da-je-rahlo-delikatna-24673, 30. 1. 2018.

Povzetek

Komunistična partija Jugoslavije (KPJ) je kot glavna sila nove, revolucionarne oblasti po drugi svetovni vojni sprejela številne ukrepe, s katerimi je v skladu z lastno vizijo, vendar po vzoru sovjetskih izkušenj, gradila »novo državo« in »novo družbo«. Graditev »novega« je temeljila na rušenju »starega«, v središču tega pa je bilo t. i. meščanstvo s svojimi pogledi na ureditev države in družbe. Med drugo svetovno vojno se je meščanstvo razdelilo. En del se je vključil v boj proti komunistom in ga tudi vodil, drugi del pa je bil na strani partizanskega gibanja. Ne glede na to so bili med Titovo vladavino oboji ena glavnih tarč razrednega boja. Meščanstvo je postalo osovražen pojem in zasmehovano, njegovi pripadniki pa so bili razredni sovražniki. Socializem je v meščanstvu spoznal najhujšega razrednega sovražnika in temu primerno proti njemu tudi ukrepal. Ljubljansko meščanstvo je bilo preganjano, razlaščeno in stigmatizirano. Z revolucionarnimi ukrepi (kot so zunajsodni poboji, sodni procesi, kadrovske čistke in nacionalizacija premoženja) je bila izvedena »epuracija« ljubljanskega prebivalstva, ki je predstavljala obračun z domnevnimi ali resničnimi kolaboranti in razrednimi nasprotniki. Oblast je skušala z zaplembo premoženja, s preprečevanjem zasebne gospodarske dejavnosti in političnim izključevanjem uničiti meščanstvo. Meščanstvo in t. i. meščanske vrednote so bile najprej nezaželene, nato postavljene na stranski tir in sčasoma skoraj docela izničene. Stare vrednote, tradicije in običaje so uničili do tolikšne mere, da so večinoma propadle in zamrle. Po vojni so mnoge pobili, pozaprli, številni so se izselili, druge so razlastili, nekateri so vstopili v partijo in s tem (nekateri tudi nehote) izdali meščansko tradicijo, z njo pa predvsem smisel meščanske etike, ki pomeni individualizem in liberalizem. Posledice povojnega uničenja meščanstva se kažejo še danes,

čeprav je socialistična elita začela prevzemati njegove vrednote in načine vedenja. Obdobje socializma pomeni pravzaprav konec meščanstva in njegovih vrednot. Za določene kvalitete ni bilo več institucionalne (npr. ekonomske, pravne) podpore, ki meščanstvo omogoča.

Breaking Off the Old and Creating a New Elite

Summary

After the war, the Communist Party of Yugoslavia (CPY), being the driving force of a new revolutionary authority, took many measures that enabled it to build a "new country" and "new society" on the model of Soviet examples but still in accordance with the Party's vision. Building "the new" was based on destroying "the old"; the latter was centred around the so-called bourgeoisie and its views on the structure of country and society. The bourgeoisie was divided into two parts during the Second World War. The first part joined and led the fight against communists, whereas the second one was on the side of the Partisan movement. Regardless, both sides were one of the main targets of the class struggle during Tito's rule. The bourgeoisie was detested and mocked, its members were class enemies. Socialism considered the bourgeoisie its worst class enemy and took action against it accordingly. The members of Ljubljana's bourgeoisie were persecuted, disowned and stigmatised. Through revolutionary measures (such as extrajudicial killings, trials, staff purges and nationalisation), the "epuration" of Ljubljana's population was conducted; the epuration represented confronting alleged and actual collaborators and class enemies. Authorities attempted to destroy the bourgeoisie through confiscation of property, preventing private economic activity, and political exclusion. The bourgeoisie and the so--called bourgeois values were initially unwanted, then set aside and eventually almost eliminated. Old values, traditions

and customs were mostly destroyed to the point of ruin and oblivion. After the war, many members of the bourgeoisie were killed or imprisoned, many emigrated, others were disowned while some joined the Party and thus (sometimes unintentionally) betrayed the bourgeois tradition; this included bourgeois ethics which represented individualism and liberalism. The consequences of the post-war destruction of the bourgeoisie are still evident today, even though the socialist elite has begun to take over their values and behaviours. The period of socialism marks the end of the bourgeoisie and its values. Certain qualities (e.g. economic and legal) lost the institutional support provided by the bourgeoisie.